

mange *gennemsnits*- københavnere var der i 1801? Tilsvarende er det besynderligt, at Hyldtoft på grundlag af en amtsbeskrivelse kan beregne, at en bestemt bonde i 1830 fik 1,4 % af sit energiforbrug dækket af ost (s. 153). Det virker helt urealistisk, at energifordelingen kan beregnes med så stor nøjagtighed.

På trods af disse kritikpunkter er der ingen tvivl om, at Ole Hyldtoft med sin bog om mad, drikke og tobak har forbedret vores forståelse for spisevanerne og forbrugsmønstrene i Danmark i begyndelsen af 1800-tallet og deres variationer. Det lykkes for ham at afdække få, men væsentlige, ændringer i form af nye fødevarer og spisevaner, uden dog at kunne forklare, hvorfor disse ændringer sker. Han har ligeledes skabt et grundlag for forståelsen af spisevanerne i det danske samfund i tidsrummet 1800-1835, som rummer både nogle større linjer og et stort detailindblik. Fremtidige forskere i dansk madkultur kan med fordel henvise til og bygge videre på værket, hvad enten de vil foretage nærstudier eller internationale komparative studier eller lave bredere kulturanalytiske synteser.

Christina Folke Ax & Anita Kildebæk Nielsen

JEPPE NEVERS: *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie.* Odense 2011, Syddansk Universitetsforlag. 225 s. 248 kr.

Jeppe Nevers anfører i sin bog, at der i den politologiske litteratur er blevet optalt 550 demokratidefinitioner. En bog om begrebsbrugen har altså noget at tage fat på, selvom det i hovedsagen drejer sig om begrebsbrugen i den danske historie. Men Nevers går frisk til sagen, og hans analyse er i alt væsentligt vellykket. Forbeholdene vil blive præ-senteret senere.

Bogen er en revideret udgave af en ph.d.-afhandling fra 2008. Udgangspunktet er, at demokrati er et ord, der kan bestemmes på mange forskellige måder og er åbent for fortolkninger. Det vil forfatteren belyse ved at underkaste begrebets historie en nærmere analyse: »I denne bog skal demokratibegrebet med andre ord ikke bestemmes, men derimod lukkes op og historiseres« (s. 10). Problemstillingen har været »at undersøge og beskrive, hvornår, hvordan og hvorfor demokratibegrebet blev en så uomgængelig del af den politiske debat i en dansk sammenhæng« (s. 22). Fokus er på demokratibegrebets betydning og brug i en dansk sammenhæng, men med forsøg på at lægge en komparativ og transnational vinkel ind over, idet nationale forløb skal relateres til udviklinger andre steder, særligt i Europa.

Hovedinspirationen kommer fra begrebshistorikeren Reinhart Koselleck, som har formuleret den teori og metode, som ligger til grund for analysen.¹ Forfatteren foretager en kort gennemgang af Kosellecks teori og metode, inklusive de inkonsistenser, den rummer. På den baggrund lægger han sig fast på en »”pragmatisk nominalisme”, hvor idéen er, at der ligger et historievidenskabeligt erkendelsespotentiale i at være særligt opmærksom på kildernes eget sprog« (s. 14). Koselleck selv kaldte det for »solid historisme«, og det bærende var »under alle omstændigheder den sproglige og den kontekstuelle forpligtelse« (s. 14 f.), hvilket naturligvis også forpligter forfatterens egen undersøgelse, der i overensstemmelse med denne forpligtelse indeholder mange citater og fremhævede ord.

Analysen placerer sig altså i et felt, der også indeholder historisk semantik og pragmatik, og man kan for så vidt tilføje: politologi, sociologi, filosofi og litteraturvidenskab – den er med andre ord virkelig tværvidenskabelig. Det drejer sig både om den historiske betydning af demokratibegrebet og om brugen af det, og på den måde bliver hele den argumentationsstruktur, begrebet til forskellige tider har været en del af, central for undersøgelsen. Det er også vigtigt for forfatteren at understrege, at han undersøger demokratibegrebets historie i lyset af den politiske historie, som han forudsætter, at læseren har et basalt kendskab til. For at forstå begrebet i de forskellige epoker må den samtidige politiske kontekst nødvendigvis medtænkes. Og det lykkes da også stort set.

Forfatteren følger ligeledes Koselleck i hans teori – som måske ikke er så original – om en *Sattelzeit* fra ca. 1750 til 1850. Den noget vanskeligt gennemskuelige metafor bygger på ordet *Bergsattel*, dvs. overgangen mellem to højtbeliggende punkter, og henviser til perioden, hvor moderniteten gradvis bryder igennem, og hvor de grundlæggende statsretlige problemer diskuteres indgående. For udviklingen i demokratibegrebet er der herfra yderligere tale om en lang overgangsperiode, nemlig fra midten af 1800-tallet og frem til de to verdenskrige. Konklusionen er, at begrebet, som vi forstår det i dag – det liberale, parlamentariske demokrati – i Danmark færdigudvikles under Første Verdenskrig og den umiddelbare efterkrigstid. Dette stemmer godt overens med den politiske histories udpegning af 1915-grundloven med den senere valglov m.v. som en afgørende trædesten til det

1 Koselleck var i øvrigt også med til at skrive om begrebet demokrati i Otto Bruner, Werner Conze & Reinhart Koselleck: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 1, Klett-Cotta, Stuttgart (2004), (1972).

parlamentariske systems befæstelse, i alt fald efter påskekrisen i 1920.² I mellemkrigstiden var det blevet et politisk grundbegreb, som alle, selv yderfløjene, måtte forholde sig til, og i de fire 'gamle partier' var alle, med et forbehold for dele af De konservative, enige om både betydningen og brugen af ordet.

Det koselleck'ske teoriapparat udgør et godt grundlag for analysen; derimod kan det undre, at det ret sjældent inddrages under den empiriske undersøgelse og heller ikke dukker op til sidst, hvor forfatteren kunne have eftervist dets relevans på basis af sin egen undersøgelse.

Bogen er inddelt i seks kronologisk disponerede kapitler. I kap. 1 behandles den klassiske forfatningslære, som var udgangspunktet for enhver brug af demokratibegrebet både i Danmark og andre steder frem til slutningen af 1700-tallet. Forfatteren begynder med de antikke rødder og følger derefter udviklingen frem til 1700-tallet og sprogbru- gen i enevældens Danmark. Han følger også her »Kosellecks idé om, at alle politiske begreber rummer mange forskellige lag af historiske tider og således danner eller muliggør en samtidighed af det usamtidige« (s. 23). Forfatteren kommer ind på Platon, men gennemgår især Aristoteles' *Politeia*, hvor styreformers sigtende på det fælles bedste inddeles i monarki, aristokrati og politeia. Afarterne heraf er tyranni, oligarki og demokrati. »Tyranniet er et Monarki, som kun har Herskerens Bedste for Øje; Oligarkiet har kun de Riges og Demokratiet kun de Fattiges og ingen af dem det almene Vel for Øje« (s. 60). Denne negative vurdering af demokratiet fortsatte i den romerske tænkning, f.eks. hos Cicero, og holdt sig faktisk helt frem til 1700-tallet, hvor der med oplysningstiden og tænkere som d'Argenson og Rousseau kommer lidt bevægelse i begreberne. Der er dog undtagelser, som forfatteren ikke nævner, således Marsilius af Padova med hans *Defensor Pacis*, 1324, der til fordel for kejser Ludvig den 4. af Bayern i hans kamp med pave Johannes den 22. faktisk plæderede for et demokratisk forsamlingsstyre.³ Men alt i alt var demokratibegrebet stadig knyttet til den antikke forfatningslære, og dermed var ordet demokrati negativt konnoteret. Først i forbindelse med oplysningstiden finder man det i stigende grad anvendt i forbindelse med republikanske eller delvis republikanske forfatninger i samtiden. Den centrale teoretiker her er Charles-Louis de Secondat Montesquieu med hans lære om magtens tredeling. Montesquieus værk »redefinerede rammerne for den politisk-teoretiske

2 Blandt de seneste bidrag er Claus Friisberg: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget: Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920* I-II, Vestjysk Kulturforlag, Gråsten (2007), s. 739-943.

3 Jf. Alan Gewirth: *Marsilius of Padua: The defender of Peace: The Defensor Pacis*, translated with an introduction by Alan Gewirth, Harper and Row, New York (1967).

diskussion overalt i Europa«, som forfatteren skriver (s. 42), og det bliver muligt at tænke republikanske og kontraktteoretiske elementer ind i monarkiet. I Danmark, der som den eneste enevældige stat i Kongeloven havde en grundlov for enevoldsmagten, fulgte Ludvig Holberg tidens strømninger, idet han opererede med en herskerkontrakt i den naturretslige tradition, der vandt frem i 1700-tallet. Enevælden med kongedømmet af Guds nåde forblev dog den indiskutable ramme om forfatningstænkningen, og Holberg holdt sig overvejende til den klassiske forfatningsslære. Han forholdt sig også kritisk til Montesquieu og dennes relativisering af monarkiet.

Videre gennemgår forfatteren skrifterne af Jens Schiøderup Sneedorf og Andreas Schytte i midten af 1700-tallet. De forholder sig mindre dogmatisk til de klassiske teorier, men det er først med P.F. Suhm og Tyge Rothe i slutningen af århundredet, at en begyndende udvikling for alvor viser sig. Brugen af demokratibegrebet kommer i stigende grad til at konvergere med republikbegrebet, og selvom man stort set holder fast ved den antikke forfatningsslære, betones det i stadig højere grad, bl.a. inspireret af Montesquieu, at den bedst tænkelige styreform baseres på en forfatning med visse republikanske elementer.

Det er først med den franske revolution, at dette mønster ændres, og denne udvikling følger forfatteren i kap. 2. Han slår fast, at »fra og med den franske revolution blev demokratibegrebet løsrevet fra den klassiske forfatningsslære for i stigende grad at blive en del af den politiske debat« (s. 67), og revolutionen kom i det hele taget til at ændre det politiske sprog. Demokratibegrebet tabte sin pejorative karakter. Det skete dog langt fra med det samme i et land som Danmark, ja selv i Frankrig er det først fra 1820'erne, at revolutionens begreber igen vinder styrke for at indgå i de revolutionære strømninger i 1830 og 1848. Indtil da blev 1789-revolutionen i høj grad associeret med uorden og pøbelvælde. Ligeså i Danmark, hvor selv erklærede kritikere af enevælden og fortalere for større frihed som P.A. Heiberg, Peter Collet og Michael Gottlieb Birckner ikke overtog revolutionens begreber, mens Malthe Conrad Bruun går videre og stiller 'demokraten' op imod 'aristokraten' med ønsket om en anden regeringsform end den eksisterende, idet han forlanger friheden. Det er dog republikken, der står som alternativ til det enevældige monarki, ikke demokratiet. En bevægelse i den retning sker ifølge forfatteren først i 1800-tallets første halvdel, hvor republikbegrebet langsomt erstattes af folkebegrebet. Det ser forfatteren bekræftet i tidens ordbøger, hvor den politiske semantik reorganiseres i kølvandet på den franske revolution.

Det 19. århundrede begynder som konstitutionalismens århundrede. Mange lande i Vesteuropa får nye forfatninger, der i forskellig grad kombinerer komponenter af oplysningstidens politiske idéer med de bestående magtstrukturer. Et eksempel herpå er den norske Eidsvollforfatning fra 1814. Men heller ikke her optræder ordet demokrati; i stedet er de bærende begreber, som forfatteren skriver, Constitution, Fædrenelandet, Folket, Selvstændighed og Frihed. Idéerne om magtens tredeling, folkesuveræniteten og folket som den (delvis) lovgivende magt forbandtes yderst sjældent med demokratibegrebet. Det samme gør sig gældende, da stænderforsamlingerne oprettes i Danmark i 1834. De betegner et gennembrud for repræsentationstanken, men på ingen måde for politisk demokrati. Med N.F.S. Grundtvig som eksempel viser forfatteren, at denne »sondrede skarpt mellem folkets ret til at herske og så den i hans øjne vulgære tanke, at folkets interesser var lig med flertallets interesser« (s. 87). For Grundtvig var demokrati ensbetydende med en destruktiv trang til lighed, og det samme gjorde sig – alt andet lige – gældende for Søren Kierkegaard, der mente at »Folkeregjeringen« ville medføre en alt omfattende nivellering. Men det interessante ved Grundtvigs formuleringer var betoningen af Folket som det centrale, en tanke, han bar videre ind i den næste fase med junigrundloven og hans senere bekendelse til denne.

I kap. 3, »Frem mod grundloven«, når forfatteren frem til stof og problemstillinger fra den politiske historie, som er beskrevet mange gange. Det handlede forfatningsretligt og politisk stadig om balancer og magtblandinger for at finde en gylden middelvej mellem revolution og reaktion. Franskmandene Alexis de Tocqueville og Benjamin Constants værker var betegnende for denne tidligt-liberale tænkning, der stadig forbandt demokratiet med terrorfasen under den franske revolution, men samtidig ønskede sig en forfatningsstat med frihedsrettigheder m.v. I Danmark var det som bekendt repræsentanter for handels- og dannelsesborgerskabet – senere betegnet som de national-liberale – der så frem til en sådan udvikling, men heller ikke her bliver demokratibegrebet knyttet til forfatningssagen. Derimod kommer det af romantikken genererede folkebegreb til at stå stærkt. For national-liberale som Orla Lehmann og D. G. Monrad udgør folket det eneste legitime grundlag for statsmagten.

Det handlede ikke om at indføre demokrati i vores forstand af ordet, men om at skabe et konstitutionelt eller indskrænket monarki, som det kom til at hedde i grundloven. Derfor skulle der skabes en folkerepræsentation, men det var aldrig tanken, at alle skulle have valgret

eller valgbarhed til denne forsamling. Den skulle heller ikke nogen-
sinde samle al magten i sine hænder som konventet under den franske
revolution. I overensstemmelse med Montesquieu skulle magten deles
i en lovgivende, udøvende og dømmende magt. Der var ej heller tale
om parlamentarisme, selvom parlamentarismen på sigt blev en – for de
nationalliberale uintenderet – følge af forfatningen. Bag forfatnings-
idéerne lå en, som forfatteren anfører, »romantisk opfattelse af *Folkets
Bedste* som et harmonisk og entydigt fænomen, der kun kunne over-
skues og varetages af de dannede og de oplyste, og som i hvert fald
var helt og aldeles uforeneligt med gruppeinteresser, partidannelser og
flertalsafgørelser« (s. 102 f.). Det, der skulle varetages, var »det Heles
Vel«. Bondevennerne var ikke uenige heri, men i modsætning til de
nationalliberale ønskede de sig et etkammersystem og valgret for alle
borgere med egen husstand, som jo også endte med at blive resultatet
i 1849. Men heller ikke de anvendte ordet demokrati om det politiske
system, der skulle skabes, kun om den fløj, der kæmpede for almindelig
valgret, en sprogbrug, der også blev anvendt af Venstre og Socialdemo-
kratiet under forfatningskampen med Højre senere i århundredet. Og
forfatteren konkluderer på dette kapitel med, at demokratiet nu netop
blev knyttet sammen med valgretsspørgsmålet. Diskussionerne herom
frigjorde en politisk og mere konfliktorienteret debat, end de liberale
oprindeligt havde ønsket sig.

Kap. 4, »Folkeånd og folkestyre« følger udviklingen frem til system-
skiftet i 1901. Igen betoner forfatteren folkebegrebet som tyngdepunk-
tet i den politiske diskurs. Som især landbodemokratiets retoriske sam-
lingspunkt kunne det skabe enhed, selvom der var forskelle mellem
I.A. Hansens tilhængere og grundtvigianerne i betoningen af, hvad
politik skulle være. For de sidste sås folkets dannelse som en forudsæt-
ning for folkets frihed, og deres afstandtagen fra I.A. Hansens folk i Det
forenede Venstre, som mere så politik som interessekamp, bundede
netop i, at man ved en partidannelse, der nødvendigvis ville føre andre
partidannelser med sig, så en fare for, at politiske interesser ville stille
sig op imod hinanden og splitte det ellers så harmoniske folk.

Den konflikt- og interesseorienterede arv fra A.F. Tscherning og I.A.
Hansen videreførtes af Christen Berg (og i endnu højere grad af Viggo
Hørup), der brugte betegnelsen »Folkets Selvstyrelse« om det, der et
par årtier senere – nu med andre grundtvigianere på banen – blev til
»Folkestyret«: det begreb, der ved siden af demokrati – og med samme
betydning – blev dominerende i sprogbrugen på længere sigt. Her kan
man diskutere, om ikke forfatteren bliver lovlig spidsfindig, når han

fortsat skelner mellem de forskellige betegnelser. Det kan jo ikke være afgørende, om ordet demokrati bliver direkte nævnt, man må se på indholdet og konteksten, og for mig at se er Bergs, Hørups med fleres sprogbrug omkring det politiske styre stort set identisk med den sprogbrug, der som folkestyre eller demokrati vinder endelig hævd fra Første Verdenskrig. Men sandt er det, at 'det folkelige' var stærkere repræsenteret i diskursen helt frem til Anden Verdenskrig (også i de totalitære bevægelser), end det er i dag, når vi taler om demokrati. Selve ordet folk er jo også næsten forsvundet i den politiske retorik undtagen i sammensatte ord, ja 'befolkningen' er også næsten væk til fordel for begrebet 'danskerne', der som del af de senere års politiske udvikling har sat sig igennem i sprogbrogen.

Kampen for folketingsparlamentarismen kan jo også ses som en kamp for politisk demokrati eller i hvert fald som en forudsætning for det, således som forfatteren også er inde på: »Fra Berg til Hørup kan man altså klart pege på, at demokratibegrebet frem gennem de sidste årtier af det 19. århundrede i stigende grad blev positivt bestemt – både som betegnelse for en samfundstilstand og som betegnelse for dem, der arbejdede for denne tilstands realisering. »Demokratiet« var både de folkelige kræfter og folketingsparlamentarismens realisering, og min påstand er, at denne dobbelthed er uløseligt knyttet til folkebegrebet« (s 136 f.).

Folkebegrebet kunne også bruges til forsøg på underminering af det parlamentariske system, som man tidligt så tilløb til, og som ikke mindst i 1930'erne åndeligt forenede to ellers så forskellige størrelser som kommunister og nazister i deres angreb på det kapitalistiske/parlamentariske system. Dualismen mellem folk og repræsentativt (elite-) styre er for så vidt gældende den dag i dag.

Sidst i kapitlet perspektiverer forfatteren sin analyse med en tese om, at de moderne, repræsentative demokratier blev udviklet på baggrund af nationalstaten. »Man kan mene, at dette er en så ubetydelig eller måske ligefrem banal historisk erkendelse, men efter min mening er det en uhyre vigtig erkendelse netop nu, hvor nationalstaten på en række punkter er udfordret af den såkaldte globalisering« (s. 141). Det er efter min mening rigtigt set, og man kan udvide betragtningen ved at spørge, om ikke også velfærdsstaten, som fra 1960'erne blev et lige så vigtigt begreb som demokratiet, ikke også er uomgængeligt knyttet til nationalstaten.

Kap. 5, »Det sociale demokrati«, handler om begrebets (centrale) placering i den socialistiske tradition. Hermed indgår det også i debatten om reformistisk eller revolutionær socialisme, hvor det danske

Socialdemokrati jo tidligt lagde sig fast på reformismen, selvom det helt op til Første Verdenskrig holdt fast ved en ortodoks tolkning af marxismen på det ideologiske plan (Gustav Bang). En revolutionær socialisme, som den senere blev fremført af kommunisterne, ville kræve et andet statsbegreb end det, socialdemokraterne arbejdede med – de havde en positiv holdning til staten, sådan som den var udviklet – og kunne ikke forenes med den fredelige, parlamentariske strategi, der ved politiske og økonomiske reformer gradvis ville omdanne samfundet. I socialdemokraternes ligning måtte demokratiet komme før socialismen, da en samfundsomformning krævede et flertal i Rigsdagen eller i alt fald i Folketinget. I min disputats, *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*, fra 1992 skrev jeg: »Blandt de europæiske arbejderbevægelser udviser den skandinaviske en næsten fanatisk demokratisk overbevisning ...« (s. 427 f.). Det bliver her i bogen til »fantastisk demokratisk overbevisning«, hvor ordene oven i købet er sat i kursiv (s. 147)! Men bortset herfra kan jeg godt følge forfatteren i hans opdeling af kampen i en kamp for »det politiske Demokrati« som middel og for »det absolutte Demokrati« som mål. Det absolutte demokrati var det økonomisk-soziale, hvor produktionen var samfundsmæssiggjort, og alle var sikret økonomisk ligestilling; det blev i alt fald som retorisk figur opgivet af socialdemokraterne i mellemkrigstiden, mens kommunisterne holdt fast ved det, med overgangsformen proletariats diktatur som mellemregning. Også en demokratiform med mere direkte deltagelse – det direkte demokrati, som det ofte kaldes i modsætning til det mere repræsentative – blev opgivet af socialdemokraterne i begyndelsen af 1920'erne til fordel for en ubetinget opslutning om det repræsentative demokrati med negativ parlamentarisme til afgørelse af regeringsdannelse.

To ting kan i den forbindelse undre i forfatterens fremstilling: 1) at han ikke fører en linje op til velfærdsstaten og analyserer demokratibegrebet i tilknytning til velfærdsbegrebet, og 2) at han slet ikke diskuterer, hvad man kan kalde det indre demokrati, dvs. spørgsmålet om demokrati indadtil i arbejderbevægelsen og for så vidt også i andre bevægelser. Han har blot en henvisning til, at demokratibegrebet, hvis det da ikke kun bruges som teknisk betegnelse, rummer »utopiske energier, som frigives, når begrebet overføres til andre betydningssfærer« (s. 164) som i skolen, i virksomheden eller andre steder. Men rent konkret rasede der jo, ikke mindst før og under Første Verdenskrig, en voldsom debat herom, hvor ungsocialister, SUF og Fagoppositionens Sammenslutning stærkt kritiserede centralismen i både parti og fagbevægelse og krævede en ophævelse af hierarkisering og central styring

af aktiviteterne som f.eks. arbejdskampe. Organerne i arbejderbevægelsen var valgt nedefra med mange led opefter, men i realiteten var det de øverste ledelser, der bestemte, og det er det, der med Robert Michels' terminologi er blevet kaldt 'den jernhårde oligarkilov'.⁴ Med lidt finesse kunne forfatteren også her have knyttet en tråd til '68' og hippiebevægelsen med dens krav om ubetinget direkte demokrati eller til diskussioner i de nye partier som VS. Men i det hele taget tynder analysen lidt ud hen mod slutningen og ender i realiteten med 1930'erne. På den anden side kan man sige, at forfatteren har knyttet en ende ved at påvise begrebets sætten sig igennem som altdominerende for den politiske debat under og lige efter Første Verdenskrig, så det kan hævdes, at den »solide historisme«, som Koselleck talte om, er indfriet.

Forfatteren runder af med kloge betragtninger om, at »svaret på, hvad demokrati er, ikke fuldt og helt ligger i begrebet selv, men også i de sammenhænge, begrebet bestemmes i, og at der derfor ligger en på sin vis endeløs opgave i at kvalificere og udvikle forskellige demokratiopfattelser og lade dem jævnføre med nye erfaringer og udfordringer« (s. 202).

Jeppe Nevers har som nævnt leveret en vellykket fremstilling af demokratibegrebets historie, med et teoretisk udgangspunkt og en række nedslagspunkter med fintmærkende tekstanalyser. Hvad kildematerialet angår, virker det alt i alt repræsentativt, men det må undre, at der næsten ikke er noget fra Rigsdagstidende, som dog må ses som en central kilde i en diskurshistorisk analyse af demokratibegrebet. Ind imellem er der også tekster, der virker lidt tilfældigt udvalgte, som f.eks. den anonyme pamflet »Demokrati og Socialdemokrati« fra 1895, som ikke er repræsentativ for den socialdemokratiske diskurs (s. 160 f.) Heller ikke tekster fra stats- og forvaltningsretten er taget med – selvom der er meget stof fra forfatningskampen – og debatten om Hal Kochs og Alf Ross' demokratifremstillinger fra 1945-46 kunne også godt have været mere perspektiveret. Resultaterne fra visse nyere fremstillinger savnes ligeledes, således Anette Faye Jacobsens nybrydende analyse fra 2008, *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920*.⁵ Den optræder ganske vist i litteraturlisten, men Nevers har sikkert ikke nået at indarbejde dens resultater i sin egen fremstilling, der blev færdig samme år. Til gengæld kunne den vel have været indarbejdet i bogudgaven.

4 Robert Michels: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Kröners Taschenausgabe, Stuttgart (1970), (1911).

5 Begrebet husbonddemokrati, som Faye Jacobsen anvender, er skabt af Niels Finn Christiansen i artiklen »Grundloven, historikerne og det moderne Danmark«, *Den jyske Historiker* 83/84, 1999, s. 28.

Mere overordnet kunne man som nævnt have ønsket sig fremstillingen ført længere op i tiden, så de sidste års diskussioner om demokratiets reelle tilstand set i lyset af korrupsion (mange steder, dog kun lidt i Danmark), plutokratiske tendenser (Italien, USA, Indien med flere demokratier) og de hemmelige tjenesters øgede betydning med terrorlovgivningen m.v. kunne have været behandlet.

På det helt grundlæggende plan kunne man endelig spørge sig, om der ikke findes et 'bevidsthedslag' under demokratibegrebet og dets udvikling, som slet ikke bliver berørt, nemlig fremskridtstanken og -begrebet. Den er også et produkt af *Sattelzeit*, men er betydelig mere u håndgribelig end demokratibegrebet. Begrebet er dog med i *Geschichtliche Grundbegriffe*, med en indledning skrevet af Koselleck.

Claus Bryld

SÖNKE LOEBERT, OKKO MEIBURG, & THOMAS RIIS: Die Entstehung der Verfassungen der dänischen Monarchie (1848-1849). Frankfurt am Main 2012, Peter Lang. 313 s. 55 EUR.

Den foreliggende afhandling er en komparativ studie, i hvilken tre forfatninger fra 1848-49, hvis formål alle var at afskaffe enevælden og skabe frie forfatninger inden for Det danske Monarki, analyseres og sammenlignes. Det drejer sig om 1) det udkast til en ny fri forfatning for det samlede danske monarki, som et udvalg nedsat af statsrådet forhandlede om i tiden mellem udstedelsen af Januarkundgørelsen 28. januar 1848 (i hvilken forfatningens hovedlinjer blev skitseret); 2) statsgrundloven for hertugdømmerne Slesvig-Holsten af 15. september 1848, som nok lod en mulighed for en fortsat forbindelse mellem Kongeriget og Slesvig-Holsten bestå i form af en personalunion, men som realistisk set sigtede på en udskillelse af de to hertugdømmer af Det Danske Monarki; og endelig om 3) junigrundloven af 5. juni 1849, der skulle dække Danmarks Rige, dvs. Kongeriget og Slesvig, mens det stod hen i det uvisse, hvilken skæbne Holsten ville få. Den sidste forfatning sigtede altså på at realisere den Ejderpolitik, som den ledende national-liberale politiker Orla Lehmann havde proklameret i 1842.

Afhandlingen falder i fire dele: Første del er et oversigtskapitel skrevet af Thomas Riis, som gør rede for forfatningsudviklingen inden for Det Danske Monarki 1831 til 1849 og for borgerkrigen 1848-50. Han nævner, at han ved et studium af statsgrundloven og junigrundloven